

Mateja Jeraj*

O rabi in zlorabi arhivskega gradiva tajnih služb (na primeru pripovedi o Milovanu Ilichu, objavljene v *Koroških vojnih zgodbah*)

IZVLEČEK

Namen razmišljanja je opozoriti na najrazličnejše možnosti zlorabe arhivskega gradiva tajnih služb, ki vsebuje številne podatke sumljive verodostojnosti. Zato tovrstni dokumenti zahtevajo še posebej tenkočutno in natančno znanstveno analizo, ki pa v primeru obravnavane zgodbe ni bila opravljena. Zanj je značilno predvsem neupoštevanje posebnosti kraja in časa pri analizi virov iz poveljnega obdobja, nepoznavanje značilnosti tedanjega sodnega postopka, uporaba le nekaterih izmed razpoložljivih dokumentov, njihova pristranska interpretacija, zamolčanje nekaterih pomembnih dejstev, nepotrebno in nekritično obravnavanje dogodkov iz obdobja po letu 1970.

ABSTRACT

ON THE USE AND ABUSE OF THE ARCHIVE MATERIALS, KEPT BY THE SECRET SERVICES (THE EXAMPLE OF A STORY ABOUT MILOVAN ILICH, PUBLISHED IN CARINTHIAN WAR STORIES)

This purpose of this deliberation is to underline the different possibilities of abusing the secret services' archive materials, which may contain extensive data of questionable authenticity. Such documents therefore call for a particularly meticulous and thorough scientific analysis, which, however, has not been the case in the story under consideration. The story exhibits the following specific characteristics: disregard for the specifics of place and time

* Dr., višja svetovalka, Arhiv Republike Slovenije, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, mateja.jeraj@gov.si

while analysing the sources from the post-war period; unfamiliarity with the characteristics of judicial proceedings in that period; selective use and biased interpretation of available documents; omission of certain important facts; unnecessary and uncritical interpretation of the events from the period after 1970.

Arhivsko gradivo tajnih služb je za posameznike in širšo javnost navadno posebej zanimivo. Tudi gradivo tajne službe nekdanjega enopartijskega režima, ki je združevala elemente tajne politične policije in obveščevalno-varnostne službe, v državni arhiv privabi številne uporabnike. Nekatere privedejo osebni razlogi; želijo namreč izvedeti, kaj vse je o njih ali njihovih starših zbrala ali ustvarila zloglasna Udbe. Veliko je tudi tistih, ki jih spodbuja publicistični ali znanstvenoraziskovalni interes. Tako nastajajo nove in nove »zgodbe«. Njihov »skupni imenovalec« je »raziskovanje prikritega delovanja Udbe in rekonstruiranje večinoma tragičnih zgodb posameznikov, ki se izrisujejo skozi dokumente tajne politične policije nekdanje države.«¹ Med najbolj marljivimi uporabniki tovrstnega gradiva je mag. ekonomije Igor Omerza, ki je svoje delo opisal takole: »Večina mojih knjig se bere kot triler, ker tudi namenoma pobiram take zgodbe iz arhivov, ki so resnične grozljivke in ne produkt kakšne bujne literarne fantazije.«² Nekateri zgodovinarji imajo pomisleke do takšnega pisanja: »Razčiščevanja in popisovanja preteklosti so seveda nujna in bodo verjetno vsaj nekatera 'odkritja' povzročila večja ali manjša nelagodja, moramo pa se zavedati, da z nekritično oziroma sporno zgodovinsko metodo objavljanja varljivih virov, večinoma dvomljive verodostojnosti, tvegamo storiti nove, težko popravljive krivice in to v sedanjem času, ko je od totalitarnega sistema že dobrih 20 let mimo.«³

Premišljena uporaba tovrstnega gradiva pa ni potrebna le zaradi vprašljive točnosti podatkov, ampak tudi zaradi njegove zelo pomanjkljive ohranjenosti. Uničenih je bilo namreč ogromno število dokumentov, med drugim tudi približno štiri petine vseh odprtih dosjejev nadzorovanih oseb, vsi dosjeji uslužbencev Uprave službe državne varnosti (USDV) in njenih predhodnic ter večina dosjejev njenih sodelavcev in virov.⁴ Organi USDV so očitno pravočasno poskrbeli, da je v Arhiv Republike Slovenije »prispele« le manjše število t. i. osebnih dosjejev, ki so za pisce zgodb še posebej »hvaležno gradivo«. Lahko smo prepričani, da to ovrednotenje ali valorizacija gradiva ni bilo narejeno po načelih arhivske stroke, temveč ravno v nasprotju z njo. Zato so se v glavnem ohranili le za tedanjo oblast najbolj »neusodni« dokumenti. To je prav

1 Martin Liseč, »Udbe je za nadzor nad intelektualci v zamejstvu angažirala ves svoj skrivni arzenal (intervju z Igorjem Omerzo),« *Portal plus*, 22. 8. 2015, pridobljeno 27. 1. 2018, <https://www.portalplus.si/1044/>.

2 Petra Janša, »Mag. Igor Omerza: Gre za montiran, udbovsko-vojaški proces v komunistični Sloveniji leta 1984,« *Demokracija*, 29. 5. 2016, pridobljeno 27. 1. 2018, <http://www.demokracija.si/fokus/mag-igor-omerza-gre-za-montiran-udbovsko-vojaski-proces-v-komunisticni-sloveniji-leta-1984>.

3 Gorazd Bajc, »O knjigi Igorja Omerze – Boris Pahor v žrelu Udbe, Nekritična uporaba varljivih virov lahko vodi v ustvarjanje novih krivic,« *Primorski dnevnik*, 24. 9. 2017, 13.

4 Tadej Cankar, »Arhivsko gradivo nekdanje Uprave službe državne varnosti in njenih predhodnic: osnovne značilnosti in primerjava nekaterih vidikov hrambe in upravljanja gradiva v postsocialističnih državah,« v: *Totalitarizmi – vprašanja in izzivi*, 3. ur. Mateja Čoh Kladnik (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo 2013), 271, 272.

gotovo zelo pomemben podatek, ki bi ga morali upoštevati vsi »iskalci resnice«, še posebej tisti z znanstvenimi nazivi.

Zaslediti je mogoče mnenja, da lahko zlorabe arhivskega gradiva zakrivijo le amaterji, medtem ko »zgodovinarji z arhivskimi dokumenti vedo kaj početi – in se prehitrih sklepov bojijo kot hudič križa«. ⁵ Žal pa ni povsem tako, kar bomo pokazali na primeru ene izmed desetih zgodb, objavljenih v zborniku z naslovom *Koroške vojne zgodbe (Nekaj utrinkov iz let 1938–1945)*, ⁶ katerih avtor je zgodovinar dr. Marjan Linasi, ki že desetletja proučuje zgodovino druge svetovne vojne na Koroškem. Zgodba ima naslov »Milovan Ilich – Kostja (Aljoša)« in podnaslov »Partizanski obveščevalec na celovski gestapovski centrali ali gestapovec? Ali je možno z zločinskim režimom pošteno sodelovanje, ne da bi si tisti, ki sodeluje, sam pri tem umazal roke?«. V podnaslovu naj bi avtor »povzel osnovni problem zgodbe in poskušal bralca navesti na razmišljanje«. Zavedal naj bi se, »da gre pri večini zgodb za občutljive teme – za osebe in njihovo vlogo v izjemno konfuznih časih druge svetovne vojne in tudi povojnega obdobja«, zato se je v predgovoru opravičil »vsem, ki bi jih z njimi eventualno prizadel, zlasti potomcem tistih, ki nastopajo v zgodbah«. Napisal naj bi jih »izključno z namenom, da bi se današnji ljudje, ki vojne niso doživeli, iz njih naučili kaj koristnega«. ⁷

Še preden začnemo ugotavljati, česa se je iz Ilichove zgodbe mogoče naučiti, pa je treba Milovana Iliche nekoliko поблиže spoznati. Rodil se je 28. avgusta 1921 v Mariboru kot sin lastnikov znane mariborske slaščičarne. Po opravljeni maturi na mariborski gimnaziji je končal štiri semestre ekonomsko-komercialne šole v Zagrebu. Ob nemškem napadu na Jugoslavijo se je prostovoljno javil v kraljevo vojsko, po njeni kapitulaciji in prihodu Nemcev na Štajersko pa je odšel v Ljubljano, kjer se je vpisal na slavistični oddelek Univerze v Ljubljani. Kot komunistično usmerjen (že od leta 1935 član Zveze komunistične mladine Jugoslavije, bolj znane pod kratico SKOJ) je imel težave z okupatorskimi oblastmi in se je julija 1942 pridružil partizanom. ⁸ Marca 1943 je bil poslan na Koroško, kjer je postal vodja partizanske tehnike v bližini Javorja nad Črno. Septembra 1943 ga je aretiral gestapo. Po dolgotrajnih zasliševanjih je ob koncu decembra sprejel delo tolmača na centrali gestapa v Celovcu. Sčasoma je navezal stike s člani OF in jim posredoval številne koristne informacije. Jeseni 1944 je bilo njegovo obveščevalno delo za narodnoosvobodilno gibanje razkrito. 5. oktobra je bil aretiran, potem pa dvakrat obsojen na smrt (oktobra 1944 in marca 1945), a kazen ni bila izvedena; prvič zato, ker je bil namesto tega poslan v taborišče Mauthausen, drugič zaradi bližajočega se konca vojne. Po vojni ga je OZNA ⁹ zaradi sumničenj, povezanih

5 Igor Bratož, »Neznosna lahkotnost arhivskega brskanja«, *Delo*, 14. 6. 2017, pridobljeno 27. 1. 2018, <http://www.delo.si/kultura/knjiga/neznosna-lahkotnost-arhivskega-brskanja.html>.

6 Marjan Linasi, *Koroške vojne zgodbe. Nekaj utrinkov iz let 1938–1945* (Celovec: Mohorjeva založba, 2017). Zgodbo z naslovom »Milovan Ilich – Kostja (Aljoša)« najdemo na straneh 235–84.

7 Ibid., 11.

8 Brat Bojan Ilich (1922–1941), član SKOJ in KPS, je bil eden od prvih upornikov proti okupatorju na Štajerskem. Avgusta 1941 so ga aretirali Nemci, ob koncu septembra pa so ga ustrelili kot talca. Še danes se po njem imenuje ena od mariborskih osnovnih šol.

9 Organizacija za zaščito naroda, predhodnica Uprave državne varnosti (UDV), po domače Udbe, in poznejše Uprave Službe državne varnosti (USDV).

z njegovim medvojnim delovanjem, dvakrat aretirala (maja 1945 in januarja 1946), a je bil v obeh primerih po nekaj mesecih izpuščen. 26. maja 1948 pa je bil ponovno aretiran. Obtožen je bil, da je bil že v zaporu zaupnik gestapa, pozneje, ko mu je podal prisego o zvestem službovanju, pa je sodeloval pri aretacijah, zasliševanjih, pretepanju in provociranju pripadnikov OF. 11. decembra 1948 je bil obsojen na dosmrtno zaporno kazen ter trajen odvzem državljskih pravic in premoženja. Kazen, ki jo je prestajal v Kazensko poboljševalnem domu (KPD) Maribor, mu je bila 28. novembra 1951 zmanjšana na 15 let zopora, 31. decembra 1952 pa je bil na podlagi pomilostitve, izrečene z ukazom Predsedstva Ljudske skupščine Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ), odpuščen. Proti koncu leta 1954 se je zaposlil v Elektrarnah Vuhred, marca 1961 v Toplarni Ljubljana, oktobra 1969 pa v tedanjih Kliničnih bolnicah, kjer je ostal tudi po izgradnji Kliničnega centra, vse do upokojitve v februarju 1978. Sprva je živel v Mariboru, od prve polovice šestdesetih let pa v Ljubljani. Umril je 11. aprila 1997.¹⁰ Za njim so ostali žena, hčerka in dva sinova z družinami.

Avtor *Koroških vojnih zgodb* se je osredinil le na tiste dogodke, ob katerih naj bi se izrazile Ilichove značajske lastnosti. Pripoved je zasnoval predvsem na podlagi gradiva tajnih policij – jugoslovanske Udbe in nemškega gestapa, deloma pa je upošteval še druge vire (spomine ipd.). Kot »temeljni vir« mu je služil »povojni policijski akt«, s čimer je mislil na dosje št. 2297 z naslovom »Ilich Milovan«, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije v okviru fonda SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (RSNZ SRS). Po lastnih besedah je uporabil večinoma »policijske dokumente, zlasti zaslišanja«, torej vire, za katere se je zavedal, da »jih je treba še posebej jemati z rezervo«. ¹¹ Kljub temu je verodostojnosti teh dokumentov zaupal do te mere, da si je dovolil človeka, ki je bil brez dvoma žrtev dveh totalitarnih sistemov – nacističnega in komunističnega, moralno obsoditi in osebno diskreditirati. Prikazal ga je kot nekoga, ki naj bi bil »dovolj inteligenčen, da je znal hoditi po vrvi in se iz še tako nemogočih situacij izvleči brez hujših posledic«, imel naj bi »srečo«, »zelo močne živce in dober želodec, da je bil sposoben početi to, kar je počel, zlasti potem, ko je bil kot partizan zajet in je vstopil v gestapovsko službo, obenem pa še naprej tajno delal za osvobodilno gibanje kot obveščevalec, dokler ga niso odkrili«. ¹² Da si je reševal ali olajševal življenje, naj bi bil pripravljen izdati tovariše, provocirati in pretepati jetnike, spolno nadlegovati zapornice. Po vojni naj bi se zaradi spretnega laganja dvakrat izognil zaporu in šele tretjič podlegel pod težo dokazov. S pomočjo posebne »sreče« ali morda celo neke »skrivne roke« naj bi mu že čez nekaj let uspelo priti na prostost, kjer naj bi se mu, čeprav nekdanjemu političnemu zaporniku, presenetljivo dobro godilo, najbrž zaradi sodelovanja z Udbo. Ta naj bi ga uporabljala, dokler ji je bil koristen, potem pa mu sledila še vse do leta 1985, kar naj sicer ne bi bilo ravno prijetno. ¹³

10 Življenjepis je sestavljen na osnovi: Linasi, *Koroške vojne zgodbe*, 235, 236. SI AS 1931, šk. 1252, dosje Milovan Ilich, zaslišanja iz leta 1948; sodba Okrožnega sodišča v Mariboru z dne 21. 3. 2003 in izpis iz delavske knjižice Milovana Ilicha (oba dokumenta je avtorici posredovala Breda Ilich Klančnik).

11 Linasi, *Koroške vojne zgodbe*, 236.

12 Ibid., 235.

13 Ibid., 52, 263, 264, 275–283.

Kako pa je ustvaril to podobo? Za pisca je poleg več kot nedostojnih namigovanj značilno predvsem neupoštevanje posebnosti kraja in časa pri analizi virov iz povojnega obdobja, nepoznavanje (ali namerno prezrtje) značilnosti tedanjega sodnega postopka, uporaba le nekaterih izmed razpoložljivih dokumentov, njihova pristranska interpretacija, zamolčanje nekaterih pomembnih dejstev, nepotrebno in nekritično obravnavanje dogodkov iz obdobja po letu 1970 ter površna omemba Ilichove sodne rehabilitacije v samostojni Sloveniji.

Neupoštevanje posebnosti kraja in časa pri analizi virov iz povojnega obdobja

Bralec je sicer večkrat opozorjen na izjemne okoliščine, v katerih se znajdejo ljudje v vojnih časih, posebnosti jugoslovanskega prostora v prvih letih po končani vojni pa skorajda niso omenjene. Pa vendar najboljše del Ilichovega dosjeja, ki je piscu zgodbe služil kot primarni vir, vsebuje dokumente, nastale v obdobju, ki ga nikakor ne smemo presojati z vidika današnjega časa. Nastali so namreč v shizofreni dobi, ko je evforija nad zmago v vojni in revoluciji sovpadala s paranoičnim preganjanjem vseh vrst nasprotnikov. Posameznikovo zadržanje med vojno je bilo v prvih povojnih letih stalno pod drobnogledom. Eden tedanjih vodilnih slovenskih politikov Miha Marinko je pozneje takole spregovoril o tem: »Celo zaradi oportunitizma so se morali posamezniki zagovarjati pred preiskovalnimi organi. V svoji brezkompromisnosti je Boris Kraigher hotel spraviti pred proces tudi svojega očeta.«¹⁴ Ilich, ki je bil nekaj časa v službi gestapa, se torej ni mogel izogniti nezaupanju, sumničanju in obsodbi. Ni pa tako nenavadno, da ni bil spoznan za krivega že takoj po vojni, kot se je zdelo piscu obravnavane zgodbe, ki je to pripisal le njegovemu spretnemu laganju. Takrat so pravosodni organi deloma še upoštevali možnost, da so do obtoževanj lahko privedle dvomljive informacije ali osebne zamere, in so zato včasih bolj verjeli obdolžencem kot tožiteljem.¹⁵ Pozneje pa je bilo povsem drugače. Obtoževanje nekdanjih taboriščnikov, da so sodelovali z gestapom, je bilo značilno že za prvi dachauski proces v aprilu 1948, po sporu Jugoslavije z informbirojem pa se je obsedenost s sovražniki še stopnjevala (še posebej fanatično so iskali nekdanje gestapovske agente, ki naj bi se sčasoma prelevili v vohune Zahoda). In prav v letu 1948, ko so se politični procesi v Sloveniji kar vrstili, je potekalo sojenje Milovanu Ilichu. Ob tem bi se bilo smiselno vprašati, ali je k njegovi obsodbi zares pripomoglo le dodatno pridobljeno dokazno gradivo¹⁶ ali pa

14 Govor Mihe Marinka na seji aktiva Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije v letu 1969. Cit po: *Dachauski procesi: Raziskovalno poročilo z dokumenti* (Ljubljana: Komunist, 1990), 127.

15 Tudi Črtomirja Nagodeta je na primer Sodišče narodne časti julija 1945 oprostilo krivde, dve leti kasneje pa je bil, tudi na podlagi tistih obtožb, obsojen na smrt. Gl. SI AS 1237, šk. 258, Razpravni zapisnik o javni ustni razpravi proti dr. Nagodetu Črtomirju 30. 7. 1945 pred Sodiščem slovenske narodne časti v Ljubljani. SI AS 1931, šk. 585, Razgovor z Lapajne Vido.

16 Kdaj so nastale vse izjave in zaslivanja prič sicer ni mogoče ugotoviti, saj jih je nekaj nedatiranih (4), vsekakor pa sta dva za Ilicha obremenilna dokumenta nastala že pred njegovim izpustom iz zapore v letu 1946: prijava Janka Kustra, preiskovalca oddelka za notranje zadeve pri Narodnoosvobodilnem odboru Maribor z dne 12. 1. 1946, in zapisnik

tudi (oziroma predvsem) dejstvo, da je bil – tako kot mnogi obsojeni na dachauskih procesih – intelektualec, komunist in nekdanji interniranec v nemškem taborišču.

O tem, da je Uprava državne varnosti (UDV) nameravala Ilich vključiti v katerega od takih procesov, govori kar nekaj dejstev. Njenih organov namreč ni zanimalo le tisto, zaradi česar je bil Ilich obtožen in obsojen, ampak tudi njegova vloga pri »provalah« obveščevalne službe, njegovo zadržanje v Mauthausnu in njegova dejavnost po osvoboditvi.¹⁷ Zanimanje za razjasnitev teh vprašanj ga nedvomno povezuje z »dachauskimi« obsojenci, ki so bili obtoženi sodelovanja z gestapom, po vojni pa vohunjenja za zahodne obveščevalne službe.¹⁸ Poleg tega je bil Ilich po obsodbi še vse do 17. marca 1950 v zaporih UDV v Mariboru, kar je razvidno iz dopisa uprave zaporov UDV za mariborsko oblast upravi KPD v Mariboru z dne 17. marca 1950, ki pravi: »Pošiljamo vam obsojenca Ilich Milovana, roj. 28. 8. 1921. v Mariboru, kateri se je do sedaj nahajal na vzdrževanju kazni v naših zaporih z ozirom na to, da se je proti njemu vodila še dodatna preiskava.«¹⁹ Po prihodu v KPD pa je bil zaskrbljen glede svoje nadaljnje usode, saj naj »bi prenašal razne alarmantne vesti, kot da bodo šli politični zaporniki v koncentracijska taborišča, kjer bo nad njimi uveden poseben režim, itd.«²⁰ Ta skrb najbrž ni bila neupravičena. Tudi drugi politični zaporniki iz vrst nekdanjih taboriščnikov so sumili, da jim bodo sodili še na kakšnem novem procesu in da se bodo sčasoma pridružili kaznjencem na Golem otoku,²¹ pomenljiva pa je tudi tragična usoda Metoda Kumlja, med vojno interniranega v Dachau, ki je bil nekaj mesecev po obsodbi na Nagodetovem procesu iz ljubljanskega KPD prepeljan v zapore UDV, ker je bila proti njemu »odrejena ponovna preiskava, povezana z nekim drugim procesom«. Kmalu nato naj bi naredil samomor.²²

o zaslišanju Julijane Potočnik z dne 16. 1. 1946 (SI AS 1931, šk. 1252, dosje Milovan Ilich, 70 in 78–79). Iz obdobja po letu 1946 nedvomno izhaja le izjava Antona Milete z dne 6. 1. 1947, ki pa je o Ilichovih dejanjih slišal le od drugih oseb (SI AS 1931, šk. 1252, dosje Milovan Ilich, 71, 74, 75).

17 SI AS 1931, šk. 1252, dosje Milovan Ilich, 83.

18 Branko Zihlerl, »Promemorija,« v: *Dachauski procesi*, 32.

19 SI AS 1267, šk. 365.

20 SI AS 1931, šk. 1252, dosje Milovan Ilich, nenaslovljeno, nedatirano in nepodpisano poročilo o Ilichovem kaznovanju in prestajanju kazni, 93.

21 O tem priča dnevnik Angele Vode, v katerem je opisala priprave na morebitni ravensbrüški proces. Gl. Angela Vode, *Skriti spomin*, ur. Alenka Puhar (Ljubljana: Nova revija, 2004), 149–61.

22 Mateja Jeraj in Jelka Melik, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2015), 60.

Neupoštevanje značilnosti sodnega postopka v Sloveniji po drugi svetovni vojni

Medtem ko je avtor zgodb ob dokumentih gestapa sicer poudaril, da »položaja zapornika v preiskavi pred policijo, posebej v totalitarnem in zločinskem sistemu, ni mogoče enačiti z razmerami na svobodi in v miru«,²³ pa tega ni storil ob obravnavi gradiva UDV. Če si hočemo ustvariti objektivno podobo o tedanjih obsojencih, moramo imeti stalno pred očmi značilnosti predhodnega postopka, ki je bil v izključni pristojnosti organov državne varnosti: pogosta zaslišanja v nočnem času, večkrat anonimni zasliševalci, uporaba fizičnega in psihičnega nasilja, grožnje z represalijami proti članom družine, osamitve, provokacije, prisluškovanje, dajanje lažnih obljub, pri komunistih pa je bilo pogosto tudi »apeliranje na dolgoletno revolucionarno delo in partijsko zavest«. Namen celotnega postopka je bil pridobiti priznanje, ki naj bi bilo po možnosti obremenilno tudi za druge tedanje (ali poznejše) obdolžence.²⁴ V takšnih okoliščinah se je pogosto dogajalo, da so obdolženci določen čas vztrajno zanikali obtožbe, podajali dvoumna ali nesmiselna priznanja, preklicovali tisto, kar so enkrat prej že priznali ipd. Vse to bi moralo »v normalnih razmerah zbujati vsaj dvome o trditvah iz ovadb in obtožnic«. ²⁵ Precej od zgoraj naštetega velja tudi za Ilichov primer. Zaslišanja so bila dolgotrajna, ure sicer niso navedene, glede na podobne primere pa je precej verjetno, da so potekala tudi ponoči. Iz zapisnikov je mogoče razbrati, da so se zasliševalci pogosto sklicevali na komunistično moralno,²⁶ podatki o grožnjah in mučenjih pa v njih seveda niso zabeleženi; lahko pa iz podobnih primerov tistega časa sklepamo, da je bil podvržen vsaj psihičnemu mučenju.²⁷ Tudi Ilich je, tako kot mnogi, sprva tajil vse, česar so ga obtoževali, šele po dveh mesecih stalnega zasliševanja naj bi priznal večino očitanih dejanj. O vprašljivosti njegovega priznanja pa avtor zgodbe ni razmišljal. Tudi izjave majorja UDV, da je bil Ilich »izredno zakrknjen in je zelo počasi priznaval«,²⁸ ni komentiral,²⁹ kar lahko bralca privede do zaključka, da Ilich ni zakrivil le številnih zavrženih dejanj, ampak da je bil še neznačajan lažnivec.

V prid možnosti, da je bilo Ilichovo priznanje izsiljeno, govori tudi njegova pritožba na sodbo Okrožnega sodišča v Mariboru z dne 11. decembra 1948, v kateri je uveljavljal vse pritožbene razloge: kršitev predpisov kazenskega postopka na glavni obravnavi, kršitev kazenskega zakona, zmotno in nepopolno ugotovljeno dejansko stanje.³⁰ Te pritožbe, ki jo je – tako kot v številnih drugih podobnih primerih – drugostopenjsko sodišče sicer zavrnilo,³¹ avtor zgodbe sploh ni omenil.

23 Linasi, *Koroške vojne zgodbe*, 263.

24 Peter Kobe, »Uporaba kazenskega procesnega prava v dachauskih procesih«, v: *Dachauski procesi*, 110.

25 Ljubo Bavcon, »Poskus pravne in politične analize dachauskih procesov«, v: *Dachauski procesi*, 127.

26 SI AS 1931, šk. 1252, dosje Milovan Ilich, 50, 51.

27 Obsojeni na t. i. Nagodetovem procesu so bili nedvomno podvrženi raznim oblikam psihičnega mučenja, medtem ko je za dachauske procese značilno tudi izjemno kruto fizično mučenje.

28 SI AS 1931, šk. 1252, dosje Milovan Ilich, nedatirano poročilo majorja Vlada Kadunca, 82, 83 (iz vsebine je razvidno, da je nastalo vsaj dva meseca po aretaciji Ilicha in pred vložitvijo obtožnice).

29 Linasi, *Koroške vojne zgodbe*, 277.

30 »Zakon o kazenskem postopku« z dne 12. 10. 1948, čl. 262, *Uradni list FLRJ št. 97/1948*.

31 SI AS 1267, šk. 365, Sodba Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 14. 1. 1949, K 435/48/13, 1.

Pristranska izbira in presoja pričevanj

Kot verodostojna je avtor zgodb priznaval le za Ilicha obremenilna pričevanja, ob tem pa ni upošteval, da so bile v tistem času tudi izjave prič lahko izsiljene. Najbrž ni bilo vedno tako, a je obstajala verjetnost, da so bila pričanja v škodo obdolženca pridobljena z grožnjami (priče so se pogosto bale, da se bodo tudi same znašle na enem od naslednjih procesov), da so obtožbe lahko izhajale iz osebnih zamer in zavisti (v času splošnega pomanjkanja, revščine in nizke ravni izobrazbe je bil Ilichu, intelektualcu, ki je izhajal iz premožne slaščičarske družine, morda marsikdo nenaklonjen, posebej v lokalnem okolju; ne smemo namreč pozabiti, da je bil Ilich leta 1948 aretiran in obsojen v domačem Mariboru) pa tudi iz pomanjkljivih ali napačnih informacij ipd.

Pričevanja, ki so dopuščala dvom o Ilichovi krivdi, sploh niso omenjena ali pa so bila spoznana za neverodostojna. Če je bilo na voljo več pričevanj, je dal avtor zgodbe vedno prednost tistemu, ki je bilo za Ilicha obtežljivo. Tako se je na podlagi gestapovskega poročila odločil (prav tako, kot je to storilo sodišče leta 1948!), da je partizansko tehniko jeseni 1943 nedvomno izdal Ilich, čeprav je poznal tudi izjavi dveh prič,³² iz katerih izhaja, da bi to lahko storil tudi kdo drug. Pričevanja v Ilichovo korist je ocenil kot »hude konstrukte«, ki »ne vzdržijo resne presoje«. ³³ Razumljivo je, da se je takratno sodišče, ki je večinoma upoštevalo le najbolj obtežilne dokaze za obtožence (ne glede na njihovo verodostojnost), oprlo tudi na poročilo gestapa. Nenavadno pa je, da se je zdelo prepričljivo tudi piscu *Koroških vojnih zgodb*, ki se je dobro zavedal sovražnega in prezirljivega odnosa gestapovcev do članov OF in partizanov, kar je ponazoril z zapisom, nastalem po Ilichovem prijetju: »Daje mi vtis strahopetnega psa. **Poleg tega je zelo inteligenčen in upa, da si bo rešil življenje, če bo kaj izdal** (*poudaril avtor*). Tak je videti šef tehnike in taki so videti v resnici vsi (*partizani – op. avtorja*). Zahrbtni pri metodah svojega dela, smrdljivo leni (*stinkend faul*) za vsako resno delo in strahopetni kot smrdljiv šakal. Bilo bi škoda, če bi takemu psu podarili življenje.«³⁴ Kljub temu pa je poudaril stavek, ki bralce opozarja na Ilichovo izdajstvo in strahopetnost, čeprav je iz navedenega besedila jasno razvidno, da je imel pisec takšno mnenje o partizanih nasploh.

Tudi to, da ni imel na voljo zapisnika o Ilichovem zaslišanju, zaradi česar je bilo – po avtorjevih lastnih besedah – težko presoditi, »kaj je (Ilich) v resnici izjavil gestapu in česa ne«, ga ni motilo. Še več, celo namignil je, kako je »zanimivo«, da se zapisniki o Ilichovem zaslišanju »ne najdejo«. ³⁵ Morda je imel tudi tu v mislih kakšno »skrivno roko«. ³⁶

Skorajda nemogoče se je izogniti vprašanju, kako je mogoče, da tako dober poznavalec zgodovine druge svetovne vojne ne bi bil seznanjen s primeri izgube gradiva iz

32 SI AS 1931, šk. 1252, dosje Milovan Ilich, nedatirano pričanje Alojza Stante in zapisnik o zaslišanju priče Julijane Potočnik 16. 3. 1946, 78, 79.

33 Linasi, *Koroške vojne zgodbe*, str. 251.

34 Ibid.

35 Ibid., 253.

36 Ibid., 279.

medvojnega obdobja. V slovenskem zgodovinopisju je bilo namreč predstavljenih kar nekaj dogodkov iz vojnih let, ki so ostali nepojasneni zaradi pomanjkanja virov ali pa protislovnosti v njih navedenih podatkov. Med najbolj pretresljive in največkrat obravnavane tovrstne primere sodi nasilni vdor (»provala«) v skrivni bunker v vili Mare in Toneta Kralja v Ljubljani 25. januarja 1945, kjer je bil center obveščevalne službe OF. Kot izdajalka je bila na podlagi pričevanj sojetnic v zaporih slovenske politične policije (pomanjkljivo ali napačno informiranih, zavedenih od zasliševalcev ali zlonamernih), različnih verzij zasliševalnih zapisnikov in nasprotujočih si izjav gestapovca Paula Dusche najprej ožigosana Leopoldina Mekina, nato pa je bilo za isto dejanje osumljenih še več nekdanjih zapornic pa tudi drugih oseb; med njimi je bil tudi Vlasto Kopač, obsojen na 6. dachauskem procesu avgusta 1948.³⁷ Resnica o tem dogodku še danes ni pojasnjena. Do vsega tega morda ne bi prišlo, če bi bila najdena najpomembnejša dokumenta – zapisnik o zaslišanju tedanje vodje obveščevalne službe OF Nede Geržinič in njen dnevnik. To pa nikakor ni bil osamljen primer! V letih 1943–1945 naj bi pripadniki slovenske politične policije aretirali in zaslišali več kot 7000 političnih osumljenцев,³⁸ ohranjenih zapisnikov pa naj bi bilo v vseh arhivih le okrog 90.³⁹

Napačna razlaga Ilichove predčasne izpustitve iz zapora

Avtor »zgodb« ni upošteval dejstva, da je bila mnogim preživelim političnim zapornikom kazen najprej skrajšana, nato pa jih je bila večina predčasno izpuščena iz zapora. Navedli bomo le nekaj primerov. Vsi pripadniki »liberalne skupine«, obsojeni na t. i. božičnem procesu, so bili predčasno izpuščeni do konca leta 1955,⁴⁰ obsojeni na t. i. Nagodetovem procesu do konca leta 1954 (razen usmrčenega Črtomirja Nagodeta in Bogdana Stareta, ki je, najverjetneje zaradi osebnih zamer, kazen prestal do konca),⁴¹ obsojeni na prvem dachauskem procesu do konca leta 1953 (le eden je bil zaprt do leta 1959).⁴² Številnim izmed njih je bila kazen najprej znižana (nekaterim tudi večkrat), pozneje pa so bili pogojno odpuščeni ali pa oproščeni nadaljnega prestajanja kazni, najpogosteje pred državnim praznikom 29. novembrom ali pa – tako kot Ilich – pred novim letom.

O vsem tem pisec ni spregovoril. Namesto tega je ob navedbi podatkov o zmanjšanju Ilichove kazni in pomilostitvi ugotavljal: »V njegovem dosjeju ni dokumenta,

37 Gl. na primer: Lojz Tršan, »Razbitje OF in partije v Ljubljani,« *Viri 10* (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1996). Vera Hutař, *Žrtvovana: Zamolčana resnica o Leopoldini Mekini* (Novo mesto: Dolenjska založba, 1998). Ljuba Dornik Šubelj, *Oddlek za zaščito naroda za Slovenijo* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999), 80–95. Vlasto Kopač, »Zgodba o Neži in njenem bunkerju,« *Borec*, št. 5, 6, 7 (maj/junij/julij 1987): 462.

38 Arhiv Republike Slovenije v fondu SI AS 1876 hrani 7158 kartotek domobranske politične policije.

39 Hutař, *Žrtvovana: Zamolčana resnica o Leopoldini Mekini*, 74, 75.

40 Gl. predvsem SI AS 1931, RSNZ SRS, Božični proces, t. e. 535, »Obsojenci iz takozvanega božičnega procesa« (seznam s podatki o obsodbi, vrsti kazni, pomilostitvi, odpustu ipd.).

41 Več o tem v Jeraj in Melik, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*, 23–78.

42 Martin Ivanič, »Kronološki prikaz poteka in razveljavitve dachauskih procesov (1946–1986),« v: *Dachauski procesi*, 38.

ki bi pojasnil ti dve nenadni spremembi v njegovo korist.« In na tej osnovi sklepal: »Skratka, spet je imel srečo ali pa je neka skrivna roka delala zanj.«⁴³ Tako nepoučeni bralec ne izve, da je Ilichova pot političnega zapornika predstavljala prej pravilo kot izjemo. Postopek, uporabljen pri Ilichu, je bil namreč za tiste čase povsem običajen: z ukazom Prezidija Ljudske skupščine FLRJ z dne 28. novembra 1951 se mu je kazen z dosmrtno zaporne kazni znižala na 15 let strogega zavora, z ukazom istega organa z dne 30. decembra 1952 pa je bil pomiloščen in 5. januarja 1953 izpuščen na prostost.⁴⁴

Zamolčanje dejstva, da so bile usode političnih zapornikov po izpustu zelo različne

»Kaj je pomenilo biti po vojni politični obsojenec po prestani kazni«, pravi avtor *Koroških vojnih zgodb*, »najbolje izvemo iz knjige Angele Vode Skriti spomin. Neobstoječa oseba, brez državljanskih pravic, torej brez pravice do zaposlitve, brez virov preživetja, brez zdravstvenega zavarovanja, brez možnosti izobraževanja / ... / brez pokojnine / ... / izseljen iz stanovanja kam na obrobje v kako vlažno in temno luknjo / ... /«. ⁴⁵ Takšno usodo si je po njegovem mnenju »lahko prihranil le, kdor je privolil v sodelovanje s policijo, torej, da je tudi sam postal ovaduh«. ⁴⁶ Kot vir za tovrstne ugotovitve med drugim navaja tudi delo *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*, vendar pa ne omeni, da so v njem podrobno predstavljene življenjske poti vseh obsojenih, ki pa se med seboj zelo razlikujejo. ⁴⁷ Seveda ni mogoče zanikati, da se je najbrž večina nekdanjih političnih obsojencev »na svobodi« srečevala s številnimi težavami (z izgubo zdravja, prijateljev, zaposlitve, s težavami pri pridobitvi pokojnine, z izpostavljenostjo nezaupanju in sumničenjem ipd.), pa vendar so nekateri izmed njih lahko nadaljevali staro življenje ali pa si ustvarili novega. Vsi sicer niso dobili zaposlitve v skladu s svojimi željami in sposobnostmi, a so bili nekateri z novim delom zadovoljni, za uspešno opravljene naloge pa pohvaljeni in nagrajeni. Enako velja tudi za nekatere izmed obsojenih na božičnem ⁴⁸ in v dachauskih procesih. Zato nesrečne usode Angele Vode ne gre posploševati, še zlasti če se njen primer izkoristi za blatenje tistih, do katerih je bilo življenje prijaznejše.

43 Linasi, *Koroške vojne zgodbe*, 279.

44 SI AS 1267, šk. 365, osebni spis obsojenca Milovana Ilicha.

45 Linasi, *Koroške vojne zgodbe*, 52.

46 Ibid. O Ilichovem »sodelovanju« z UDV govori le poročilo majorja Vlada Kadunca (nedatirano, gotovo pa je nastalo po Ilichovi aretaciji v letu 1948), ki pravi, da je bil Ilich po prvi aretaciji s strani Ozne v letu 1945 »verbovan, vendar pa ni nič delal ter je sabotiral«. (SI AS 1267, š. 365, osebni spis obsojenca Milovana Ilicha.) Dejstvo, da SDV vse do leta 1970 ni imela niti Ilichovega ljubljanskega naslova pa kaže na to, da Ilich najverjetneje tudi pozneje s SDV ni sodeloval.

47 Jeraj in Melik, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobsojenim*, 21–78.

48 Mateja Jeraj, »Obračun z liberalno mislečimi skupinami in posamezniki po drugi svetovni vojni,« v: *Nečakov zbornik: procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja*, ur. Kornelija Ajlec, Bojan Balkovec in Božo Repe (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018), 373–92.

Vprašljivost obravnave dokumentov Uprave službe državne varnosti (USDV) po Ilichovi izpustitvi iz zapora

Nenavadno je, da avtor *Koroških vojnih zgodb* podrobno navaja ugotovitve slovenske USDV, nastale ob nadzoru Iliche v letih 1970–1985,⁴⁹ čeprav prav nič ne pripomorejo k razumevanju njegove »vojne zgodbe« in vključujejo številne podatke povsem zasebne narave, ki se ne nanašajo le na Iliche samega, ampak tudi na njegove družinske člane, znance in prijatelje. Ob vsem tem pa bralec ni opozorjen, da je verodostojnost takih virov, zasnovanih tudi na najrazličnejših govoricah, ugibanjih in napačnih sklepanjih zasledovalcev, zelo vprašljiva.

Pa še nekaj je treba povedati. Avtorju zgodb se je sicer zdelo nenavadno, da prvi dokumenti, nastali po Ilichovi izpustitvi iz zapora, izhajajo šele iz leta 1970, saj so obsojenim na politični osnovi pogosto sledili že takoj po izpustu iz zapora. To sicer drži, a je ob podrobni proučitvi njegovega dosjeja mogoče ugotoviti, da Ilich t. i. Udbe vse do januarja 1970, ko je bil nad njim uveden »lokalni nadzor«, najbrž ni zanimal, saj ni imela niti njegovega naslova. Razpolagala je le z napačnim podatkom s prve strani dosjeja, po katerem naj bi Ilich živel v Mariboru (pa še ta naslov je bil napačen), čeprav je takrat že več let živel v Ljubljani. Njegov pravi naslov je bil ugotovljen šele nekaj mesecev po uvedbi »lokalnega nadzora«!⁵⁰ Ob tem se je vredno vprašati, zakaj se je USDV začela za Iliche zanimati prav takrat. Je bila uvedba nadzora nad Ilichom v januarju 1970 povezana s tem, da se je nekaj mesecev prej, oktobra 1969, zaposlil v ljubljanskih Kliničnih bolnicah, v obdobju, ko se je gradil novi Klinični center? V prid tej domnevi morda govori stavek, zapisan ob robu enega od dokumentov – »preverke« z dne 13. aprila 1973, ki pravi: »Preverjali na zahtevo tov. Mužiča za direktorja kliničnih bolnic tov. Zemljariča«.⁵¹ Vsekakor pa je zanimanje za Iliche ponehalo po letu 1974, torej po skorajšnji dograditvi Kliničnega centra, ki jo je vodil Janez Zemljarič.⁵² Iz obdobja po tem letu izhaja namreč le še nekaj dokumentov o sledenju Ilichu, in sicer iz let 1978, 1980, 1983 in 1985.⁵³

49 Linasi, *Koroške vojne zgodbe*, 280–83.

50 SI AS 1931, šk. 1252, dosje Milovan Ilich, 94.

51 SI AS 1931, šk. 1252, IV. sektor SDV Ljubljana, Ilich Milovan – preverka, 13. 4. 1973, podpisan Brane Davidovič, 94.

52 Zemljarič je bil direktor Kliničnih bolnic Ljubljana od 1968 do 1973, potem pa od 1973 do 1978 namestnik republiškega sekretarja za notranje zadeve. – Martin Ivanič, »Zemljarič Janez«, v: *Enciklopedija Slovenije 15* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001), 154.

53 SI AS 1931, šk. 1252, dosje Milovan Ilich, 104–07.

Tendenciozna predstavitev izpovedi Antonije Skok

Pripoved o Antonu Skoku in njegovi zaročenki ter poznejši ženi Antoniji Ilichov značaj še posebej očrni. Predstavi ga ne le kot tistega, ki je iz strahu pred mučenjem in smrtjo izdajal tovariše, ampak tudi kot tako neznačajnega človeka, da je »lahkotno kazal s prstom na druge«, ki naj bi prav tako podlegli pritisku mučiteljev. Med njimi naj bi bil tudi Anton Skok iz Loke pri Mengšu, ki je organiziral pobege Slovencev iz nemške vojske k partizanom. Potem ko jih je gestapo aretiral, naj bi Ilich, ki je prisostvoval zaslišanjem, Skoka obtožil izdaje tovarišev. To naj bi imelo daljnosežne posledice – po vojni Skok zaradi te obtožbe ni mogel pridobiti »borčevskega statusa«. To pa naj ne bi bila edina Ilichova krivda. Kmalu po Skokovi aretaciji je bila aretirana njegova zaročenka Antonija. »Prevzel« naj bi jo »človek finega videza, za katerega je izvedela, da je Milovan Ilich«. »Ko sta bila sama«, naj bi jo »začel nagovarjati k intimnemu življenju«, čeprav ga je v Ljubljani čakala noseča zaročenka.⁵⁴ Užaljen zaradi njene zavrnitve naj bi dosegel, da so njenega zaročenca še posebej »strahovito mučili«. O Ilichovi maščevalnosti naj bi nazorno pričale besede, izrečene Antoniji: »Če zate nisem dober, tudi njega ne boš imela.«⁵⁵

Glede na težo teh obtožb, ki posebej močno vplivajo na čustva bralcev, je treba dokumente, na katere se opirajo, nekoliko natančneje predstaviti; bralec, ki ne prebira opomb, ne izve niti tega, kdaj so nastali, kar pa vsekakor ni zanemarljiv podatek. V *Koroških vojnih zgodbah* predstavljena pripoved je namreč oblikovana na podlagi dveh razgovorov z Antonijo Skok, opravljenih spomladi 1985. Prvič je z neznano osebo govorila 27. marca 1985, ko je po nasvetu nekega znanca obiskala Republiški sekretariat za notranje zadeve (RSNZ) v Ljubljani,⁵⁶ drugič pa 6. maja 1985 s Francem Gričarjem s Centra SDV Ljubljana mesto.⁵⁷ V prvem pogovoru je okvirno navedla večino obtožb, predstavljenih v Linasijevi knjigi. Povedala pa je tudi, da je leta 1970 izvedela, da Ilich živi v Ljubljani »in da zaseda dokaj pomemben položaj«. Ob neki priložnosti naj bi se srečala, a se Ilich z njo ni želel pogovarjati. V drugem razgovoru je pripoved dopolnila. Dodala je obtožbo o spolnem nadlegovanju in natančneje pojasnila finančno škodo, ki naj bi jo njeni družini povzročila Ilichova obtožba o moževi izdaji. Je pa tokrat zgodbo nekoliko spremenila: Ilich naj bi obtožbo pozneje preklical, ona pa naj bi tako le dobila »zadoščenje«. Na predlog Antonije Skok se je Franc Gričar pogovoril še z dvema osebama, ki sta sicer poznali zgodbo o izdaji bunkerja, v katerem je Ilich imel tiskarno, o »primeru Skok« pa nista vedeli ničesar.⁵⁸

54 Podatek o noseči zaročenki je dodal avtor »zgodbe«, v izjavah Skokove to ni omenjeno.

55 Linasi, *Koroške vojne zgodbe*, 263, 264.

56 SI AS 1931, RSNZ SRS, t. e. 1252, dosje Milovan Ilich, nepodpisan zapis z dne 27. 3. 1985, 109, 110.

57 SI AS 1931, RSNZ SRS, t. e. 1252, dosje Milovan Ilich, uradni zaznamek o razgovoru z Antonijo Skok, Ljubljana, 17. 5. 1985, C SDV Ljubljana mesto, Franc Gričar, 115, 116.

58 SI AS 1931, šk. 1252, dosje Milovan Ilich: uradni zaznamek o razgovoru z Borisom Misjo z dne 17. 5. 1985, 113, 114, in poročilo o razgovoru z Marijo Vasič, 116.

Zapise o zgoraj navedenih razgovorih je Center SDV Ljubljana mesto 17. maja 1985 posredoval II. oddelku Uprave SDV Ljubljana.⁵⁹ V spremnem dopisu je načelnik Centra Boris Zore Upravo obvestil o ponovnem odprtju »Ilichovega primera« in na kratko povzel obtožbe. Po njegovem mnenju je Skokovo najbolj prizadelo to, da je Ilich njenega moža obdolžil izdaje tovarišev, kar je imelo zanjo usodne materialne posledice: »Prav slednje Antonijo Skok najbolj muči, saj je kot družinska upokojenka po možu materialno zelo ogrožena, hkrati pa je izrazila mnenje, da je prav ILICH kriv, da so SKOKA v Celovcu strahovito mučili in da je bil več tednov v samici priklenjen. Na tej okoliščini sloni tudi njen motiv, da Milovana Ilicha obremenjuje z nekaterimi medvojnimi početti, ki po veljavnem KZ SFRJ⁶⁰ niso več pregonljivi oz., so bili predmet obravnave leta 1948 v Mariboru, za kar je bil že obsojen.«⁶¹

Zoretovemu dopisu je priložena lastnoročno podpisana Ilichova izjava iz leta 1974, podana na željo »tovarišice Tončke Skokove iz Mengša«. V njej je Ilich najprej navedel osnovne podatke o svojem medvojnem delovanju, nato pa nadaljeval takole: »Zaradi velike časovne odmaknjenosti se ne spominjam nobene podrobnosti več in zato ne bi mogel s polno odgovornostjo pričati ne v korist ne v škodo nikomur, saj se imen, razen nekaterih velikih 'proval', o katerih sem sproti poročal po kurirski zvezi in kasneje preko obveščevalnega centra v Celovcu, in kakršnihkoli izjav tega ali onega ne morem več domisliti. Ugotovim pa lahko splošno znano dejstvo, da so zasliševalci uporabljali v vseh policijah sveta znan trik, ko so zasliševanca prepričevali, da je njegov tovariš ali znanec že itak vse povedal in da torej nima smisla tajiti, ter mahal s podpisanimi papirji, na katerih naj bi izjava bila že zapisana in podpisana. Na ta trik je nasledlo veliko zasliševancev in ni izključeno, da se je kaj podobnega zgodilo tudi v primeru Tončke Skokove.«⁶² Te izjave avtor *Koroških vojnih zgodb* ni izrecno navedel, s čimer je Ilichu odvzel pravico do zagovora. Da pa je to izjavo poznal, priča dejstvo, da jo je deloma uporabil v nekem drugem kontekstu (kjer govori o trikih zasliševalcev), ne da bi bralce seznanil, s kakšnim namenom je bila napisana.⁶³

59 II. oddelek Uprave SDV je bil leta 1985 zadolžen za Zunanje področje (obveščevalne službe) – zahod. Center SDV Ljubljana mu je posredoval zapise razgovorov o Ilichu v zvezi z akcijo »Šumarice«, RTZ 536; to je bila zvezna akcija, namenjena ugotavljanju storilcev vojnih zločinov v času druge svetovne vojne. (Podatke je avtorici posredoval Tadej Cankar, v Arhivu Republike Slovenije zadolžen za gradivo RSNZ SRS.)

60 Kazenskem zakoniku Socialistične federativne republike Jugoslavije.

61 SI AS 1931, šk. 1252, dosje Milovan Ilich, dopis Centra SDV Ljubljana mesto z dne 17. 5. 1985, 111, 112. Dokumentov o morebitnem nadaljnjem dogajanju dosje ne vsebuje.

62 SI AS 1931, šk. 1252, dosje Milovan Ilich, Izjava Milovana Ilicha z dne 5. 8. 1974, 108.

63 Linasi, *Koroške vojne zgodbe*, 263.

Ilichova sodna rehabilitacija v samostojni Sloveniji je le površno omenjena.

Avtor zgodbe je sicer bežno omenil, da so Ilicha »pred leti« rehabilitirali, in pojasnil, da sta mu ta podatek posredovala njegova sinova.⁶⁴ Kaj več ga očitno zanimalo. Pa vendar bi morala biti sodna rehabilitacija Milovana Ilicha sklepni del njegove zgodbe. Okrožno sodišče v Mariboru je namreč 21. marca 2003, potem ko je bila istega dne v navzočnosti zagovornice obsojenega in okrožnega državnega tožilca opravljena javna glavna obravnava, po določbi 3. odstavka 415. člena Zakona o kazenskem postopku⁶⁵ razsodilo, da se sodba Okrožnega sodišča v Mariboru z dne 11. decembra 1948 v zvezi s sodbo Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani z dne 14. januarja 1949, v delu, ki se nanaša na obsojenega Milovana Ilicha, razveljavi, že pokojni Ilich pa je po 3. točki 358. člena Zakona o kazenskem postopku⁶⁶ oproščen obtožb, ki so v nadaljevanju besedila sodbe podrobno navedene.⁶⁷

Ilich je bil eden od mnogih, ki so v samostojni Sloveniji dobili zadoščenje na sodišču. Po uveljavitvi Ustavnega zakona 4. oktobra 1990, ki je določal, da lahko obsojenci sami predlagajo obnovo postopka, so tudi obsojeni na povojnih političnih procesih dobili možnost za popravo krivic. Ilichova sodna rehabilitacija je potekala po ustaljenem postopku, ki je veljal tudi za številne druge politične obsojence iz povojnih let. Njegova »posebnost« je le v tem, da je bil v nasprotju z drugimi še četrtič »obsojen«, tokrat v *Koroških vojnih zgodbah*.

Ta obsodba sodobnega akademskega raziskovalca je presenetljiva, saj se povsem zaveda vprašljivosti govoric o medvojnih dogodkih: »So pa o njegovem (*Ilichovem*) in o nešteti drugih primerih še dolga leta po vojni krožila različna sumničenja, konstrukti in iz teh izhajajoče stare zamere.« To naj bi bila »pač kolateralna škoda, ki jo pusti za sabo vsaka vojna, posebej taka, kot je bila druga svetovna, s partizanskim vojskovanjem in civilnim prebivalstvom, ki je bilo soudeleženo.«⁶⁸ Govoric seveda ni mogoče preprečiti, nedopustno pa je, da to »kolateralno škodo« povečujejo predstavniki zgodovinske znanosti. Morda želijo, da bi bile njihove »zgodbe« berljive kot »kriminalke«, ki navadno pritegnejo širši krog bralcev kot resna znanstvena dela? Da si to privoščijo ljubiteljski pisci zgodovinskih zgodb, lahko do neke mere celo razumemo, profesionalni zgodovinarji pa si tega ne bi smeli dovoliti.

64 Ibid., 236.

65 Začetek tega odstavka določa: »Ko izda sodišče v novem postopku sodbo, izreče v njej, da se prejšnja sodba deloma ali v celoti razveljavi ali pa da ostane v veljavi.« – »uradno prečiščeno besedilo Zakona o kazenskem postopku,« *Uradni list RS* 116/2003.

66 3. odstavek 358. člena tega zakona se glasi: »Sodbo, s katero oprosti obtoženca obtožbe, izreče sodišče: 3) Če ni dokazano, da je obtoženec storil dejanje, katerega je obtožen.« – »uradno prečiščeno besedilo Zakona o kazenskem postopku,« *Uradni list RS*, št. 116/2003.

67 Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru z dne 21. 3. 2003, K 193/2001–63. Dokument je avtorici posredovala Breda Ilich Klančnik.

68 Linasi, *Koroške vojne zgodbe*, 251.

Viri in literatura

Arhivski viri:

- SI AS, Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 1237, Vrhovno sodišče Republike Slovenije.
 - SI AS 1267, Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij.
 - SI AS 1876, Policijski varnostni zbor.
 - SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije.

Internetni viri:

- Lisec, Martin. »Udba je za nadzor nad intelektualci v zamejstvu angažirala ves svoj skrivni arzenal (intervju z Igorjem Omerzo).« *Portal plus*, 22. 8. 2015. Pridobljeno 27. 1. 2018. <https://www.portalplus.si/1044/>.

Literatura:

- Bajc, Gorazd. »O knjigi Igorja Omerze – Boris Pahor v žrelu Udbe, Nekritična uporaba varljivih virov lahko vodi v ustvarjanje novih krivic.« *Primorski dnevnik*, 24. 9. 2017, 13.
- Bavcon, Ljubo. »Poskus pravne in politične analize dachauskih procesov.« V: *Dachauski procesi: Raziskovalno poročilo z dokumenti*, ur. Martin Ivanič, 125–55. Ljubljana: Komunist 1990.
- Cankar, Tadej. »Arhivsko gradivo nekdanje Uprave službe državne varnosti in njenih predhodnic: osnovne značilnosti in primerjava nekaterih vidikov hrambe in upravljanja gradiva v postsocialističnih državah.« V: *Totalitarizmi – vprašanja in izzivi*, 3, *Odstiranje zamolčanega, zbornik prispevkov*, 271, 272. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2013.
- Dornik Šubelj, Ljuba. *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Hutař, Vera. *Žrtvovana: Zamolčana resnica o Leopoldini Mekina*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1998.
- Ivanič, Martin. »Kronološki prikaz poteka in razveljavitve dachauskih procesov (1946–1986).« V: *Dachauski procesi: Raziskovalno poročilo z dokumenti*, ur. Martin Ivanič, 33–51. Ljubljana: Komunist 1990.
- Ivanič, Martin. »Zemljarič Janez.« V: *Enciklopedija Slovenije 15*, 154. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001.
- Janša, Petra. »Mag. Igor Omerza: Gre za montiran, udbovsko-vojaški proces v komunistični Sloveniji leta 1984.« *Demokracija*, 29. 5. 2016. Pridobljeno 27. 1. 2018. <http://www.demokracija.si/fokus/mag-igor-omerza-gre-za-montiran-udbovsko-vojaski-proces-v-komunisticni-sloveniji-leta-1984>.
- Jeraj, Mateja in Jelka Melik. *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2015.
- Jeraj, Mateja in Jelka Melik. *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim: Epilog*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije 2017.
- Jeraj, Mateja. »Obračun z liberalno mislečimi skupinami in posamezniki po drugi svetovni vojni.« V: *Nečakov zbornik: procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja*, ur. Kornelija Ajlec, Bojan Balkovec in Božo Repe, 373–92. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018.
- Kobe, Peter. »Uporaba kazenskega procesnega prava v dachauskih procesih.« V: *Dachauski procesi: Raziskovalno poročilo z dokumenti*, ur. Martin Ivanič, 107–17. Ljubljana: Komunist 1990.

- Kopač, Vlasto. »Zgodba o Neži in njenem bunkerju.« *Borec*, št. 5, 6, 7, maj/junij/julij 1987: 459462.
- Linasi, Marjan, *Koroške vojne zgodbe: Nekaj utrinkov iz let 1938–1945*. Celovec: Mohorjeva založba, 2017.
- Tršan, Lojz. »Razbitje OF in partije v Ljubljani.« *Viri 10*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1996.
- Vode, Angela. *Skriti spomin*, ur. Alenka Puhar. Ljubljana: Nova revija, 2004.
- Zihlerl, Branko. »Promemorija.« V: *Dachauski procesi: Raziskovalno poročilo z dokumenti*, ur. Martin Ivanič, 25–32. Ljubljana: Komunist 1990.

Tiskani viri:

- *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, št. 97/1948.
- *Uradni list Republike Slovenije*, št. 116/2003.